

การวิจัยเชิงเอกสารเพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง ในประเทศไทย*

THE DOCUMENTARY RESEARCH TO SYNTHESIZE COMPONENTS OF THE STRONG COMMUNITIES IN THAILAND

สมชัย แสนภูมิ

Somchai Saenphumi

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

Valaya Alongkorn Rajabhat University Under the Royal Patronage, Thailand

Corresponding author E-mail: somchai.saen@vru.ac.th

Received 22 September 2022; Revised 5 October 2023; Accepted 25 October 2023

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทย ผู้วิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพและวิเคราะห์ข้อมูลทฤษฎีภูมิด้วยการวิจัยเชิงเอกสารตามแนวทางของ Scott (1990;2006) ผ่านบทความวิจัยและบทความทางวิชาการจากระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์กลางของประเทศไทย (ThaiJo) ที่ผ่านการคัดเลือกแล้วจำนวน 25 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่า องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทยประกอบไปด้วย การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง กระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาชุมชน กระบวนการจัดการชุมชน การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน ชุมชนจัดการตนเองหรือพึ่งพาตนเอง ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีอาชีพและมีรายได้ที่เพียงพอ ทนทางสังคม ไม่ยุ่งเกี่ยวสิ่งเสพติด กิจกรรมทางศาสนา ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน การส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ มีกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน ศักยภาพของคนในชุมชน และอาหารปลอดภัย

* สมชัย แสนภูมิ. (2566). การวิจัยเชิงเอกสารเพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทย. วารสารรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 3(5), 48-64.

Somchai Saenphumi. (2023). The Documentary Research to Synthesize Components of the Strong Communities In Thailand. Journal of Political Science Mahamakut Buddhist University. 3(5), 48-64.;

DOI: <https://doi.org/10.14456/jpsmbu.2023.22>

<https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jpsmbu/index>

คำสำคัญ: ชุมชนเข้มแข็ง, การวิจัยเชิงเอกสาร, การสังเคราะห์

Abstract

This research aims to synthesize the components of strong communities in Thailand. Use qualitative methods, the study analyzes secondary data through documentary research, guided by Scott's concepts (1990; 2006). A synthesis of 25 selected research articles and academic papers from the Thai-Journal Citation Index Centre (ThaiJo) was conducted. The study found that the components of strong communities in Thailand include citizen participation, community's effective leaders, learning spaces and community wisdom, community management processes, support from the public and private sectors, self-reliant communities, the Sufficiency Economy Philosophy, stable employment and income, social capital and communities that are not involved in drug, religious activities, environmental sustainability, promotion of elderly health. community relationship-building activities, human potential within the community, and food safety.

Keywords: Strong communities, Documentary research, Synthesis

บทนำ

ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นแนวคิดหลายมิติที่ครอบคลุมองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ทุนทางสังคม การพัฒนาเศรษฐกิจ และความสามารถในการฟื้นตัวต่อภัยพิบัติ เป็นต้น ในบริบทประเทศไทยนั้น ความเข้มแข็งของชุมชนขึ้นอยู่กับลักษณะจำเพาะที่กำหนดโดยวัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจของประเทศ ประเทศไทยขึ้นชื่อในด้านมรดกทางวัฒนธรรมและมีความหลากหลาย แต่ต้องเผชิญกับความท้าทายจากความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ไปจนถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมและประเด็นทางสังคมต่าง ๆ (Suriyankietkaew, Krittayaruangroj, &

lamsawan, 2022) ดังนั้น การทำความเข้าใจองค์ประกอบที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในประเทศไทยจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกด้วย

ความเข้มแข็งของชุมชนทำหน้าที่เป็นรากฐานของสังคมและเป็นโครงสร้างทางสังคมที่เชื่อมโยงแต่ละบุคคลไว้ด้วยกัน ทำให้ชุมชนสามารถรับมือกับความท้าทายและใช้ประโยชน์จากโอกาสได้อย่างเต็มที่ (Hanka & Engbers, 2017) ทูทางสังคมเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญที่มีส่วนช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง โดยมีความเชื่อมโยงกับภาคีเครือข่าย บรรทัดฐาน และความไว้วางใจที่ช่วยให้คนในชุมชนทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกัน (Alcorta, Smits, Swedlund, & de Jong, 2020) สำหรับประเทศไทย ทูทางสังคมปรากฏให้เห็นในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการรวมกลุ่มของชุมชนแบบดั้งเดิม กิจกรรมทางศาสนา และเครือข่ายสังคมสมัยใหม่ เป็นต้น การพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อความเข้มแข็งของชุมชน การมีทรัพยากรที่สำคัญ การมีโครงสร้างพื้นฐานเพียบพร้อม องค์ประกอบเหล่านี้จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้ (Hanka & Engbers, 2017) นอกจากนี้ ความสามารถในการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเผชิญกับความท้าทายระดับโลก เช่น การระบาดใหญ่ของโควิด-19 มีความสำคัญต่อการอยู่รอดและการเติบโตของชุมชน (Suriyankietkaew et al., 2022)

แม้ว่าการศึกษาเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนจะมีเพิ่มมากขึ้น แต่กลับมีช่องว่างที่เห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะในบริบทของประเทศไทย การศึกษาส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่ประเด็นเฉพาะของแต่ละพื้นที่ที่ศึกษา ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษาองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในบริบทของประเทศไทย เพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบที่สำคัญจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ เพื่อนำผลการศึกษามาใช้ในงานด้านการพัฒนาเชิงพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือประกอบการตัดสินใจเชิงนโยบาย กิจกรรมด้านการพัฒนาชุมชน การเสริมพลังชุมชน และการทำความเข้าใจเรื่องขีดความสามารถของชุมชนสำหรับการเผชิญกับความท้าทายร่วมสมัย และนำไปใช้กับงานด้านการพัฒนาเชิงพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างตรงจุด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเชิงเอกสารเพื่อสังเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนนั้น ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแบบการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยใช้เอกสารระดับทุติยภูมิซึ่งมีลักษณะเป็นงานทางด้านวิชาการที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ อันประกอบไปด้วย บทความวิจัย บทความทางวิชาการ ซึ่งผู้วิจัยใช้เกณฑ์การคัดเลือกบทความวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลตามเกณฑ์ของ Scott (1990, 2006) ดังนี้ 1. ความจริง (Authenticity) คือ การเลือกเอกสารระดับทุติยภูมิที่มีความแท้จริง (origin) ที่มีความสำคัญในทางวิชาการและมีความน่าเชื่อถือ 2. ความถูกต้องน่าเชื่อถือ (Credibility) คือ การพิจารณาเลือกเอกสารระดับทุติยภูมิที่มีข้อมูลไม่คลาดเคลื่อน และมีความถูกต้อง 3. การเป็นตัวแทน (Representativeness) คือ การเลือกเอกสารระดับทุติยภูมิที่สามารถเป็นตัวแทนของเอกสารกลุ่มเดียวกันและสามารถเป็นตัวแทนของข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์และสังเคราะห์ได้ และ 4. ความหมาย (Meaning) คือ การเลือกเอกสารที่มีความเข้าใจง่ายและมีข้อมูลครบถ้วนตรงตามวัตถุประสงค์ โดยผ่านการตรวจสอบจากผู้วิจัยว่าเอกสารเหล่านั้นสามารถมีถูกตีความว่านัยและข้อเท็จจริงที่เหมาะสมกับการนำมาศึกษา

การเก็บรวบรวมข้อมูลนั้น ผู้วิจัยสืบค้นบทความวิจัย บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเข้มแข็งจากระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์กลางของประเทศไทย (ThaiJo) จำนวน 40 เรื่อง โดยพิจารณาจากคำสำคัญ คือ “ชุมชนเข้มแข็ง” และ “ความเข้มแข็งของชุมชน” จากนั้น นำมาพิจารณาคัดเลือกบทความที่มีคุณลักษณะสอดคล้องกับแนวทางของ Scott (1990, 2006) ตามเกณฑ์ คือ 1. ความจริง (Authenticity) 2. ความถูกต้องน่าเชื่อถือ (Credibility) 3. การเป็นตัวแทน (Representativeness) และ 4. ความหมาย (Meaning) โดยอ่านอย่างละเอียดอย่างน้อย 2 รอบเพื่อพิจารณาเลือกและคัดเรื่องที่ไม่สอดคล้องออกจนเหลือจำนวน 25 เรื่อง เพื่อนำบทความที่ถูกคัดเลือกมาพิจารณาอย่างละเอียดเพื่อสกัดข้อมูลที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และนำมาสังเคราะห์ข้อมูลและแสดงในรูปแบบของตาราง

ผลการวิจัย

การวิจัยเชิงเอกสารเพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทย พบว่า ตามที่ผู้วิจัยสืบค้นข้อมูลจากระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์กลางของประเทศไทย (ThaiJo) จำนวน 40 เรื่อง แล้วนำมาศึกษาและคัดเลือกเรื่องที่มีความสอดคล้องมากที่สุด โดยคัดเลือกมา 25 เรื่อง เพื่อนำมาศึกษาอีกครั้งอย่างละเอียดจนสามารถสังเคราะห์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญสำหรับการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งในประเทศไทย

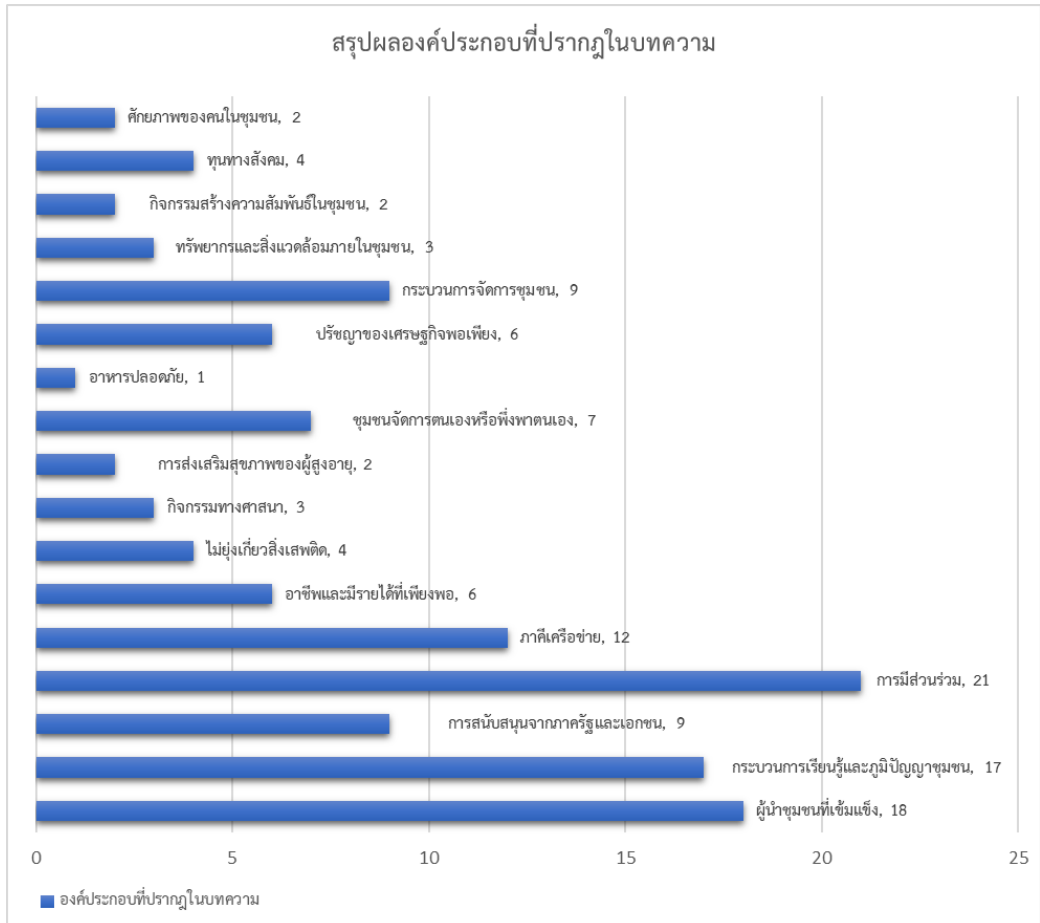
การวิจัยเชิงเอกสารเพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทย เป็นการศึกษาผ่านการคัดเลือกเอกสารทุติยภูมิอันประกอบไปด้วย บทความวิจัยและบทความทางวิชาการ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ จากนั้นนำมาวิเคราะห์ตามวิธีของ Scott (1990, 2006)

ตารางที่ 1 การสังเคราะห์องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทย

ที่มา	องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทย													
	ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง	กระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาชุมชน	การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน	การมีส่วนร่วม	ภาคีเครือข่าย	อาชีพและมีรายได้ที่เพียงพอ	ไม่ยุ่งเกี่ยวสิ่งเสพติด	กิจกรรมทางศาสนา	การส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ	ชุมชนจัดการตนเองหรือพึ่งพาตนเอง	อาหารปลอดภัย	ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	กระบวนการจัดการชุมชน	ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน
1. (สุปราณี จันทรัง, บุญทัน ดอกไธสง, สอาด บรรเจิดฤทธิ์, และบุญเรือง ศรีเหรียญ, 2558)	✓	✓	✓	✓	✓									✓
2. (พัชรภาภา สิงห์อนสาร, 2558)						✓	✓	✓						
3. (ชยภรณ์ บุญเรืองศักดิ์ และ สุทธิพงษ์ เอี่ยมอ่อง, 2561)	✓			✓	✓				✓	✓	✓			✓
4. (นงนุช ศรีสุข และเบญญาตา กระจำนัง, 2565)		✓		✓								✓		
5. (จันทนา อินทนิม, 2563)	✓	✓		✓	✓					✓		✓		

ที่มา	องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทย (ต่อ)												
	ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง	กระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาชุมชน	การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน	การมีส่วนร่วม	ภาคีเครือข่าย	อาชีพและรายได้ที่เพียงพอ	ไม่ยุ่งเกี่ยวสิ่งเสพติด	กิจกรรมทางศาสนา	การส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ	ชุมชนจัดการตนเองหรือพึ่งพาตนเอง	อาหารปลอดภัย	ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	กระบวนการจัดการชุมชน
6. (วิสิทธิ์ อิ่มเย็น และอุษณกร ทาวะรัมย์, 2561)	✓	✓	✓	✓								✓	✓
7. (อุตร หล้าทอง, 2558)	✓	✓		✓	✓								✓
8. (สยาม อรุณศรีมรกต, ชุมพร ยวรี, อนงค์นั ทิมพานนท์และรัฐพล ศรีประเสริฐ, 2556)		✓		✓		✓						✓	✓
9. (สมบุญ ธรรมลังกา, 2556)	✓	✓			✓			✓				✓	
10. (กันยารรรณธ์ กำเนิดสินธุ์, 2563)	✓	✓	✓	✓	✓							✓	
11. (ชุมแพ แสนยยะบุตร, 2560)	✓			✓	✓								
12. (จิตติวิวัฒน์ นุรัตน์ และธีรภาพล เกียรียงพันธุ์, 2565)	✓		✓	✓			✓						
13. (สายชล เทียนงาม, อักษร ธัญญะวานิช, บริญญา ปันสุวรรณ์, มธุรส คัมประสิทธิ์ และจตุรงค์ ภิรมยา, 2561)		✓		✓		✓	✓		✓				✓

(ที่มา: ผู้เขียน)

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทยมีองค์ประกอบที่ปรากฏในบทความวิจัยและบทความทางวิชาการจากมากไปหาน้อย ดังนี้ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง กระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาชุมชน ภาคีเครือข่าย กระบวนการจัดการชุมชน การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน ชุมชนจัดการตนเองหรือพึ่งพาตนเอง ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีอาชีพและมีรายได้ที่เพียงพอ ทุนทางสังคม ไม่ยุ่งเกี่ยวสิ่งเสพติด มีกิจกรรมทางศาสนา มีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน การส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ มีกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน ศักยภาพของคนในชุมชน และอาหารปลอดภัย

โดยองค์ประกอบที่ปรากฏในบทความวิจัยและบทความทางวิชาการมากที่สุด คือ 1) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งปรากฏในบทความวิจัยและบทความทางวิชาการมากที่สุด ดังนั้น การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการเสริมสร้างชุมชน

ให้เข้มแข็งผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การร่วมให้ข้อมูล การร่วมคิด ร่วมออกแบบ ร่วมลงมือทำ ร่วมต่อยอดขยายผล เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2565; สุปราณี จันทรส์ง และคณะ, 2558) โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมกระบวนการต่าง ๆ ของชุมชน องค์ประกอบที่สำคัญรองลงมาตามลำดับ คือ 2) ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง โดยผู้นำนั้นมีคุณลักษณะที่มีวิสัยทัศน์และมีเป้าหมายที่ต้องการพัฒนาชุมชนของตนเองให้เข้มแข็ง ในขณะเดียวกันได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชน เพื่อสร้างความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชนและเป็นตัวอย่างที่ดีของคนในชุมชน รวมไปถึงการสร้างผู้นำรุ่นต่อไปเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมและความเป็นอยู่ที่ดีในชุมชนอย่างยั่งยืน (ชยภรณ์ บุญเรืองศักดิ์ และสุทธิพงษ์ เอี่ยมอ่อง, 2561) 3) กระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาชุมชน คือ การออกไปศึกษาดูงานของคนในชุมชนเพื่อเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากประสบการณ์ของชุมชนต้นแบบอื่น ๆ ที่มีภูมิปัญญาของตนเองที่เน้นการพัฒนาแบบบูรณาการ (สุปราณี จันทรส์ง และคณะ, 2558) ในขณะเดียวกัน ชุมชนเองต้องสร้างแหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชนของตนเองเพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนอื่นเข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้เช่นเดียวกัน 4) ภาคเครือข่าย คือ ชุมชนมีการเรียนรู้และเชื่อมโยงแบบเครือข่ายที่สามารถสื่อสารกันระหว่างกลุ่มที่หลากหลาย โดยกลุ่มที่เชื่อมโยงกันนี้สามารถร่วมกันจัดกิจกรรมและเข้าร่วมกิจกรรมของกันและกัน (สุพัตรา ยอดสุรางค์ และคณะ, 2561) 5) กระบวนการจัดการชุมชน คือ ผู้นำและคนในชุมชนต่างมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ โดยเฉพาะการจัดการกำหนดเป้าหมาย จัดโครงสร้าง การติดตามและประเมินผล พร้อมทั้งได้รับความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการอื่น ๆ จึงจะเกิดความยั่งยืนในชุมชน (วิสิทธิ์ ยิ้มแย้ม และอุษณากร ทาวะรัมย์, 2561) 6) การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน คือ การเข้ามาร่วมพัฒนาชุมชนของหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนทั้งในและต่างประเทศ เพื่อร่วมจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนหรือร่วมเป็นหุ้นส่วนในการส่งเสริมผลผลิตภัณฑ์ของชุมชน เช่น ภาครัฐและเอกชนนำผลิตภัณฑ์ของชุมชนไปทำการตลาดหรือนำไปหาช่องทางจำหน่ายที่หลากหลาย เป็นต้น (กันยาวรรณธ์ กำเนิดสินธุ์, 2563) 7) ชุมชนจัดการตนเองหรือพึ่งพาตนเอง คือ คนในชุมชนมีศักยภาพและความสามารถในการดำเนินชีวิตที่พึ่งตนเองทั้งในด้านจิตใจ ทรัพยากร สังคมและเศรษฐกิจ เพื่อสร้างวิถีของชุมชนให้มั่นคงและยั่งยืนด้วยตนเองมากที่สุด (จันทนา อินทนิม, 2563) 8) ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง คือ การน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงรัชกาลที่ 9 มาปรับใช้กับการพัฒนาในชุมชนบนทางสายกลาง ไม่ประมาท พอประมาณ มีเหตุผล สร้างภูมิคุ้มกัน ใช้ความรู้ (3 ห่วง) การมีความรู้และรอบรู้ มีคุณธรรม (2 เงื่อนไข) เพื่อนำมาใช้ในการวางแผนการตัดสินใจในชุมชน และดึงจุดแข็งศักยภาพของชุมชนออกมา (นาง

นุช ศรีสุข และเบญญาดา กระจำแจ้ง, 2565) 9) มีอาชีพและมีรายได้ที่เพียงพอ คือ คนในชุมชนมีงานมีอาชีพหลักที่มีรายได้เฉลี่ยทั้งครอบครัวอย่างเพียงพอ (พัชรภา สິงห์ธนสาร, 2558) 10) ทุนทางสังคม คือ สิ่งที่ชุมชนมี ไม่ว่าจะเป็นความพร้อมทางการศึกษา การเรียนรู้ภายในชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรภายในชุมชน การรักษาและสืบสานวัฒนธรรม กองทุนของชุมชน การรวมกลุ่มเพื่อการผลิตสินค้าเพื่อจำหน่ายภายในและนอกชุมชน รวมไปถึงการทำประชาคมก่อนทำการตัดสินใจภายในชุมชน (วสันต์ ฉายรัศมีกุล, 2561) ซึ่งทุนทางสังคมมีความหมายที่ใกล้เคียงและมีความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบอื่น ๆ 11) ไม่ยุ่งเกี่ยวสิ่งเสพติด คือ คนในชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันทำร่วมกันแก้ปัญหาและจัดกิจกรรมเพื่อลดปัญหาสิ่งเสพติดทั้งทางตรงและทางอ้อม (สายชล เทียนงาม และคณะ, 2561) เช่น แข่งกีฬา ทำจิตอาสา เป็นต้น 12) มีกิจกรรมทางศาสนา เช่น งานประเพณี การทำบุญ งานบวช งานศพ เป็นต้น (พัชรภา สິงห์ธนสาร, 2558) 13) มีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน คือ ชุมชนมีแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่น ทะเล ภูเขา น้ำตก เป็นต้น (สยาม อรุณศรีมรกต, 2556) 14) การส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ คือ มีกิจกรรมดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุอย่างสม่ำเสมอ (ชยภรณ์ บุญเรืองศักดิ์ และสุทธิพงษ์ เอี่ยมอ่อน, 2561) 15) มีกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน คือ งานประเพณีต่าง ๆ (อุตร หลีกทอง, 2558) 16) ศักยภาพของคนในชุมชน เช่น ความสามารถในการร่วมมือทำกิจกรรมต่าง ๆ การรวมกลุ่มออมทรัพย์และความสามารถในการพัฒนาสินค้าชุมชน เป็นต้น (วสันต์ ฉายรัศมีกุล, 2561) และ 17) อาหารปลอดภัย คือ การมีอาหารปลอดภัย การปลูกพืชแบบเกษตรปลอดภัย (GAP) เพื่อบริโภคภายในชุมชน (ชยภรณ์ บุญเรืองศักดิ์ และสุทธิพงษ์ เอี่ยมอ่อน, 2561)

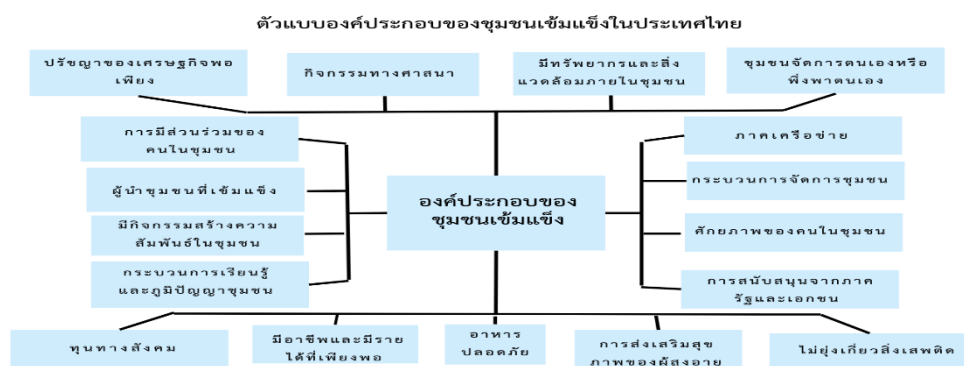
อภิปรายผล

จากผลการศึกษา พบว่า องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทยมีอยู่ 17 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง กระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาชุมชน กระบวนการจัดการชุมชน ภาควิเคราะห์ การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน ชุมชนจัดการตนเองหรือพึ่งพาตนเอง ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีอาชีพและมีรายได้ที่เพียงพอ ทุนทางสังคม และไม่ยุ่งเกี่ยวสิ่งเสพติด โดยสอดคล้องกับ สุปราณี จันทรส่ง และคณะ (2558) ที่ระบุว่า การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งนั้นประกอบไปด้วย ผู้นำ

เข้มแข็ง การพึ่งพาตนเอง การมีส่วนร่วมของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ และได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เช่นเดียวกับ พัทธนา สาร (2558) ที่ระบุว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็งต้องอาศัยปัจจัยทางด้านสังคม คือ การไม่ยุ่งเกี่ยวกับสิ่งเสพติดไม่ว่าจะเป็นบุหรี่ยาเสพติด หรือยาเสพติด และปัจจัยการมีรายได้เฉลี่ยในครัวเรือนอย่างเพียงพอและมีอาชีพที่มั่นคง นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับ นงนุช ศรีสุข และเบญญาดา กระจำแจ้ง (2565) ที่พบว่าชุมชนเข้มแข็งนั้นต้องอาศัยการน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ ร่วมกับการมีส่วนร่วมของชุมชน การพึ่งพาตนเอง และการถ่ายทอดองค์ความรู้ไปยังชุมชนอื่น ๆ และสอดคล้องกับ สุพัตรา ยอดสุรางค์และคณะ (2561) ที่ศึกษาแนวทางการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน พบว่า ปัจจัยภายในคือ ผู้นำชุมชน ประชาชนในชุมชน การบริหารจัดการที่ดี ส่วนปัจจัยภายนอก คือ การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ภาครัฐเครือข่าย รวมไปถึงการมีวิธการบริหารที่เหมาะสมเพื่อสร้างศักยภาพและสามารถพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืน และสอดคล้องกับ วสันต์ ฉายรัศมีกุล (2561) ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างชุมชนเข้มแข็งด้วยทุนทางสังคม ผู้นำชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน การพึ่งพาตนเอง การมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน และศักยภาพของคนในชุมชน

องค์ความรู้ใหม่

(ที่มา: ผู้เขียน)

ตัวแบบองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในประเทศไทยนี้ สามารถนำไปปรับใช้กับการศึกษาการวิจัยเชิงพื้นที่ กิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชน หรือต่อยอดการพัฒนาด้านอื่น ๆ ซึ่งตัวแบบนี้ได้ผ่านการสังเคราะห์จากเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ บทความวิจัยและบทความทางวิชาการที่มีความน่าเชื่อถือ ทั้งนี้ การนำไปปรับใช้ต้องคำนึงถึงเงื่อนไขและข้อจำกัดของแต่ละพื้นที่ ซึ่งตัวแบบนี้เป็นได้เพียงเครื่องมือหนึ่งเท่านั้นไม่สามารถเป็นตัวแบบสูตรสำเร็จของความเข้มแข็งของชุมชนทุกพื้นที่ได้

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การสร้างชุมชนให้เข้มแข็งจำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบจำนวนมากและมีความหลากหลายตามบริบทของแต่ละชุมชน ผลของการสังเคราะห์พบว่า การสร้างชุมชนให้เข้มแข็งนั้นจำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบต่าง ๆ คือ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง กระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาชุมชน ภาคเครือข่าย กระบวนการจัดการชุมชน การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน ชุมชนจัดการตนเองหรือพึ่งพาตนเอง ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีอาชีพและมีรายได้ที่เพียงพอ ทุนทางสังคม ไม่ยุ่งเกี่ยวสิ่งเสพติด และองค์ประกอบเสริม คือ กิจกรรมทางศาสนา มีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน การส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ มีกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน ศักยภาพของคนในชุมชน และอาหารปลอดภัย

จากผลของการสังเคราะห์ข้างต้นสามารถสรุปองค์ประกอบแบ่งเป็นปัจจัยภายในชุมชน และปัจจัยภายนอกชุมชนได้ดังนี้

ปัจจัยภายในชุมชน ประกอบไปด้วย การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ และร่วมต่อยอดกิจกรรมของชุมชน เพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นภายในชุมชนแบบมีส่วนร่วม ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งตัวผู้นำต้องมีวิสัยทัศน์ที่ต้องการพัฒนาชุมชนของตนและถือเป็นศูนย์กลางที่สามารถระดมทรัพยากรเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยังสามารถระดมการสนับสนุนจากคนในชุมชนให้ดำเนินการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน กระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาชุมชน ชุมชนต้องออกไปศึกษาดูงานจากชุมชนต้นแบบเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในขณะเดียวกันต้องจัดการองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของ

ชุมชนเพื่อให้ชุมชนอื่นเข้ามาศึกษาเรียนรู้เช่นเดียวกัน กระบวนการจัดการชุมชน ชุมชนต้องมีระบบการบริหารจัดการภายในชุมชนที่ผู้นำเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการบริการ จัดทำแผน จัดโครงสร้าง ติดตามและประเมินผล เป็นต้น ชุมชนจัดการตนเองหรือพึ่งพาตนเอง เป็นความสามารถของคนในชุมชนที่ดำเนินวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเองทั้งด้านจิตใจ ทรัพยากร สังคมและเศรษฐกิจ เพื่อสร้างวิถีของตนเองอย่างยั่งยืน ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นน้อมนำมาประยุกต์ใช้เพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตและวิถีของชุมชนภายใต้แนวทาง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข มีอาชีพและมีรายได้ที่เพียงพอ ชุมชนจะเข้มแข็งได้นั้นคนในชุมชนต้องมีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนที่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ทนทางสังคม เป็นสิ่งที่ชุมชนนั้น ๆ มิไม่ว่าจะเป็นความพร้อมด้านการศึกษา แหล่งเรียนรู้ ภูมิปัญญา สินค้าชุมชน กองทุนของชุมชน การรักษาและสืบสานวัฒนธรรม เป็นต้น ไม่ยุ่งเกี่ยวสิ่งเสพติด ชุมชนต้องสร้างการมีส่วนร่วมและแก้ไขปัญหาดังกล่าวเพื่อสร้างเกาะป้องกันไม่ให้คนในชุมชนไม่ยุ่งเกี่ยวสิ่งเสพติดให้ได้มากที่สุด เพราะสิ่งเสียดินนำมาสู่ปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจภายในชุมชนจนลดทอนความเข้มแข็งของชุมชนลงได้

นอกจากนี้ กิจกรรมทางศาสนาที่สามารถนำคนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กัน การมีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ดีภายในชุมชนย่อมสามารถเป็นทุนทางสังคมของชุมชนที่สามารถนำไปต่อยอดเพื่อเติมเต็มความเข้มแข็งของชุมชนได้ กิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน ศักยภาพของคนในชุมชน และอาหารปลอดภัย ต่อเข้ามาช่วยเสริมการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งขึ้นได้

ปัจจัยภายนอก ประกอบไปด้วย ภาคเครือข่าย ชุมชนต้องแสวงหาเครือข่ายอยู่เสมอ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ตลอดจนการเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายและแลกเปลี่ยนทรัพยากรหรือใช้ร่วมกันไม่ว่าจะเป็นระดับชุมชน หน่วยงานภาครัฐ เอกสาร สถานศึกษา และองค์การพัฒนาเอกชน (NGOs) การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชนมีลักษณะต่อเนื่องจากภาคีเครือข่าย เพราะชุมชนจำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจากภาครัฐทั้งในท้องถิ่นและระดับชาติ เพื่อหนุนเสริมการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ และภาคเอกชนที่มีศักยภาพด้านทุนที่สามารถร่วมเป็นส่วนหนึ่งสำหรับการพัฒนาและผลิตสินค้าของชุมชน ตลอดจนช่วยหาช่องทางการตลาดและการจำหน่ายสินค้า เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม กระบวนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งในประเทศไทยนั้นไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว จำเป็นต้องอาศัยการวิเคราะห์เงื่อนไขและข้อจำกัดของบริบทในแต่ละพื้นที่จึงจะสามารถเน้นใช้องค์ประกอบใดเพื่อเข้าไปพัฒนาพื้นที่เหล่านั้นให้เข้มแข็งอย่างตรงจุด

สำหรับข้อเสนอแนะการนำไปใช้ในงานวิจัย ประกอบไปด้วย

1. สามารถนำผลการวิจัยไปต่อยอดการทำวิจัยในอนาคตได้ แต่ควรเพิ่มแหล่งข้อมูลจากวารสารระดับนานาชาติ เพื่อสืบค้นบทความวิจัยและบทความทางวิชาการที่ศึกษาในประเทศไทยและเผยแพร่เป็นภาษาต่างประเทศ
2. สามารถนำผลการวิจัยไปต่อยอดรวมกับการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) การวิจัยที่เน้นชุมชนเป็นฐานหรืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ซึ่งจะสามารถนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

เอกสารอ้างอิง

- กันยารวรรณธ์ กำเนิดสินธุ์. (2563). ศึกษาชุมชนต้นแบบการจัดการชุมชนเข้มแข็งของชุมชนบางน้ำผึ้ง. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, 14(1), 199-234.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2565). การมีส่วนร่วมคาถาข้อที่ 2 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. เชียงใหม่: มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
- จันทนา อินทิม. (2563). การจัดการชุมชนเข้มแข็ง ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง : กรณีศึกษา ศูนย์การเรียนรู้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตำบลบางปลา อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ. วารสารนวัตกรรมการบริหารและการจัดการ, 8(2), 119-158.
- จิตต์วิวัฒน์ นุรัตน์ และธีระพล เกรียงพันธุ์. (2565). รูปแบบการสร้างชุมชนเข้มแข็งของชุมชนเพี้ยด อำเภโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี. วารสารรัฐศาสตร์พิจาร, 9(17), 58-76.
- ชยภรณ์ บุญเรืองศักดิ์ และสุทธิพงษ์ เอี่ยมอ่อน. (2561). การจัดการสุขภาวะชุมชน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น องค์การบริหารส่วนตำบลซับสมบูนธ์ จังหวัดเพชรบูรณ์. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 10(1), 55-69.
- ชุมแพ แสนยะบุตร. (2560). การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและภาคประชาชนต่อต้านการทุจริตขององค์กรชุมชน กรณีศึกษา: ชุมชนในเขตเทศบาลตำบลกลางหมื่น อำเภอเมืองกาฬสินธุ์ จังหวัดกาฬสินธุ์. วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม, 7(9), 53-62.

- ณิชาพร ศรีนวล และคณิต เขียววิชัย. (2562). การพัฒนารูปแบบการจัดการตนเองด้าน
นวัตกรรมสุขภาพเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน. วารสารอินทนิลทักษิณสาร,
14(1), 93-119.
- ดิษฐ์พิเชษฐ์ สุวรรณโพธิ์ และกัญญ์ฐิตา ศรีภา. (2566). การถอดบทเรียนการใช้กระบวนการ
ควบคุมทางสังคมเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนหมู่บ้านป่าไผ่และ
หมู่บ้านแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่. วารสารปรัชญาปริทรรศน์, 28(1),
106-112.
- ธณัฐ รวีรัตน์, สัณญา เคนาภูมิ และเสาวลักษณ์ โกศลกิตติอัมพร. (2562). ปัจจัยที่ส่งผลต่อ
ความเข้มแข็งของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ในจังหวัดนครราชสีมา.
วารสารวิชาการและวิจัย มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 9(2), 71-80.
- ธณชัย สิงห์มัตย์ และพิมพ์พรรณ คัยนันท์. (2566). การพัฒนาศักยภาพวิสาหกิจชุมชน
จังหวัดมหาสารคามตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง
ของชุมชน. วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม, 7(6), 368-377.
- นงนุช ศรีสุข และเบญญาดา กระจำแจ้ง. (2565). การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการชุมชน
เข้มแข็งตาม แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงชุมชนต้นแบบบ้านคลองอาราง จังหวัด
สระแก้ว. วารสารวิจัยรำไพพรรณี, 16(1), 97-105.
- ปัญญาวัฒน์ จุฑามาศ. (2565). ปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับความเข้มแข็งของชุมชนบ้านนาสะอู้ง ตาม
เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยนอร์ทกรุงเทพ, 10(1),
110-119.
- พชนี ตูเล๊ะ. (2561). ปัจจัยที่ส่งเสริมและพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในจังหวัดนราธิวาส.
Veridian e-journal, 11(3), 1822-1837.
- พัชรภา สิงห์ธนสาร. (2558). ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน และการพัฒนา
เศรษฐกิจชุมชน รอบวนอุทยานเขาหลวง เขตอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์.
วารสารมหาวิทยาลัยพายัพ, 25(2), 93-114.
- ไพบุลย์ พันธวงศ์, จักรพงษ์ พวงงามชื่น, นครศรี รังควัต, และสายสกุล ฟองมูล. (2559). ความ
เข้มแข็งของวิสาหกิจชุมชนตำบลสะลวง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่.
วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์, 11(2), 189-202.

- วรวิทย์ เกิดสวัสดิ์. (2561). สภาพการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งในพื้นที่
จังหวัดอ่างทอง และจังหวัดสิงห์บุรี. วารสารวิจัยและพัฒนา วไลยอลงกรณ์ ในพระ
บรมราชูปถัมภ์, 13(3), 243-251.
- วสันต์ ฉายรัศมีกุล. (2561). องค์ประกอบหลักในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน:
กรณีศึกษาชุมชนในจังหวัดนนทบุรี. วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหา
สารคาม, 9(1).
- วิสิทธิ์ ยิ้มแย้ม และอุษณากร ทาวะรัมย์. (2561). ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน
หมู่บ้านเศรษฐกิจ พอเพียงต้นแบบ อำเภอกะฉัง จังหวัดชลบุรี. วารสารวิชาการ
ศิลปศาสตร์ประยุกต์, 11(1).
- วุฒิชัย สายบุญจวง. (2561). ชุมชนเข้มแข็งในทัศนะของชาวชุมชน กรณีศึกษา บ้านปลายคลอง
บางโพธิ์เหนือ หมู่ที่ 3 ตำบลบางโพธิ์เหนือ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี. วารสารว
ไลยอลงกรณ์ปริทัศน์, 8(1), 119-129.
- สมบูรณ์ ธรรมลังกา. (2556). รูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญา
ท้องถิ่นเป็นฐานในจังหวัดเชียงราย. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 15(2),
58-66.
- สยาม อรุณศรีมรกต, ชุมพร ยุวรี, อนงค์ หัมพานนท์ และรัฐพล ศรีประเสริฐ. (2556).
รูปแบบและปัจจัยในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยศักยภาพและภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษา ตำบลคลองด่าน อำเภอบางบ่อ
จังหวัดสมุทรปราการ. วารสารร่มพฤกษ์ มหาวิทยาลัยเกริก, 31(1), 157-172.
- สายชล เทียนงาม, อักษร ธัญญะวานิช, ปริญญ์ ปันสุวรรณ์, มธุรส คุ่มประสิทธิ์ และจตุรงค์
ภิรมยา. (2561). การศึกษาความต้องการจำเป็นในการพัฒนาเสริมสร้างความเข้มแข็ง
ของชุมชนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านท่าเสา. วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์,
10(1), 120-130.
- สุธี สฤกษ์ศิริ. (2566). กลไกการขับเคลื่อนธรรมาภิบาลในชุมชนเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง
เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร. วารสารสถาบันป้องกันควบคุมโรคเขตเมือง, 7(2),
150-178.

- สุปราณี จันทร์สง, บุญทัน ดอกไธสง, สอาด บรรเจิดฤทธิ์ และบุญเรือง ศรีเหรียญ. (2558). การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง. วารสารวิจัยและพัฒนา วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, 10(3), 273-283.
- สุพัตรา ยอดสุรางค์, ชัชวาล แสงทองล้วน และอำนวย บุญรัตน์ไผตรี. (2561). แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน. วารสารสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 5(5), 407-420.
- อุดร หลักทอง. (2558). แนวทางการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนพหุวัฒนธรรม. วารสารสารสนเทศ, 14(2), 37-45.
- Alcorta, L., Smits, J., Swedlund, H. J., & de Jong, E. (2020). The 'Dark Side' of Social Capital: A Cross-National Examination of the Relationship Between Social Capital and Violence in Africa. *Social Indicators Research*, 149(2), 445-465. doi:10.1007/s11205-019-02264-z
- Hanka, M. J., & Engbers, T. A. (2017). Social Capital and Economic Development: A Neighborhood Perspective. *Journal of Public and Nonprofit Affairs*, 3(3). doi:10.20899/jpna.3.3.272-291
- Scott, J. (1990). *A matter of record: Documentary sources in social research*. Cambridge: Polity press.
- Scott, J. (2006). *Documentary research*. London: Sage.
- Suriyankietkaew, S., Kittayaruangroj, K., & Iamsawan, N. (2022). Sustainable Leadership Practices and Competencies of SMEs for Sustainability and Resilience: A Community-Based Social Enterprise Study. *Sustainability*, 14(10), 5762.